

Leerboek Accountantscontrole, deel 3B

Prof. J.H. Blokdijk

Leerboek Accountantscontrole, deel 3B: Capita selecta

Eindredactie: Prof. dr. A.B. Frielink RA en Prof. H.J. de Heer RA

Uitgever: Stenfert Kroese Uitgevers, Leiden/Antwerpen 1993

Prijs: f 74,50

Dit is het laatste deel van een 'magnum opus' waarvan het eerste deel in 1985 is verschenen. Het werk is geschreven door een collectief, een Redactie van ca. 10 personen, waarvan Prof. A.B. Frielink en Prof. H.J. de Heer zich met de eindredactie hebben belast.

De voorgaande delen van dit werk heb ik mogen bespreken in de nummers van oktober 1986 (deel 1), mei 1988 (deel 2A), november 1990 (deel 2B) en juli/augustus 1992 (deel 3A) van dit blad. In dit deel 3B is de systematiek van de voorgaande delen voortgezet: de hoofdstukken, alinea's en pagina's van de vijf delen zijn genummerd alsof het geheel in één band zou zijn verschenen; ook de registers achterin dit laatste deel betreffen het gehele werk. Dit is zeer doelmatig.

Door de gefaseerde verschijning konden de vijf delen echter niet één werk worden. Door de dynamiek in de theorie van en de regelgeving betreffende de accountantscontrole treedt onvermijdelijk al snel een zekere veroudering op. Ten dele is dit door

de Redactie ondervangen door aan het begin van dit deel – evenals aan het begin van deel 3A – aan te geven op welke plaatsen eerdere delen wijzigingen behoeften door sedert hun verschijning opgetreden ontwikkelingen. Voor een ander deel is dit geschied door in dit deel 3B hoofdstukken te wijden aan nieuwe(re) ontwikkelingen.

Dit deel draagt als titel 'Capita selecta' ofwel 'Uitverkoren hoofdstukken'. Een dergelijke titel duidt aan dat de hoofdstukken onderwerpen behandelen die onderling weinig verwantschap behoeven te hebben. Zo'n boek is dus niet bedoeld om in één adem te worden uitgelezen, maar om per onderwerp te worden geraadpleegd.

Dit geldt echter maar ten dele voor het onderhavige boek. Het wordt allereerst gebruikt voor de reparatie van omissies in eerdere delen: subhoofdstuk 8.1 omvat paragrafen over vakkundige oordeelsvorming en risico-analyse, over de toepassing van partiële waarnemingen, over simultaneïteit in de controle en over de organisatie van de controle-arbeid. Slechts van het eerste onderwerp kan gezegd worden dat sinds het verschijnen van het desbetreffende eerdere deel (2A) belangrijke nieuwe inzichten ingang hebben gevonden. Ook subhoofdstuk 8.2, Automatisering en accountantscontrole, bestrijkt een gebied waarvan moeilijk gezegd kan worden dat het eerst gedurende de laatste jaren actueel is geworden; het zou dus goed in deel 2A hebben gepast. De overige hoofdstukken bevatten inderdaad groten-deels 'capita selecta' als vorenomschreven; de indeling en de volgorde van de onderwerpen doet soms wat vreemd aan, maar stoort niet indien dit deel van het boek slechts geraadpleegd wordt indien men wenst te worden geïnformeerd over een specifiek onderwerp.

Prof. J.H. Blokdijk, registeraccountant, is directeur van J.H. Blokdijk Advies B.V. en adviseur van ondernemingen en accountants. Daarnaast is hij hoogleraar Toegepaste Accountantscontrole aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij heeft vele vaktechnische functies bij het NIVRA vervuld en is lid van bestuur van de Stichting Toezicht Effectenverkeer.

Dit kan echter een probleem opleveren voor studenten, waarvoor een leerboek toch op de eerste plaats bedoeld lijkt te zijn. Het komt mij voor dat lang niet alle onderwerpen die in de subhoofdstukken 8.3 t/m 8.6 zijn behandeld, tot de geestelijke bagage van elke accountant moeten behoren, maar voor sommige onderwerpen, zoals de interne accountant (paragraaf 8.3.2) en onze-kerheid over continuïteit (paragraaf 8.4.3) geldt dit beslist wèl. Daarom geldt voor deze subhoofdstukken a fortiori hetgeen de Redactie uitdrukkelijk voor het gehele Leerboek stelt: het is ongeschikt voor zelfstudie. Docenten zullen dan ook de betekenis van deze 'capita selecta' en de samenhang met andere onderdelen van de theorie moeten aangeven.

De verschillende capita zijn van uiteenlopend karakter, al ziet men overal de strakke hand van de eindredactie. Toch blijft zichtbaar dat voor vele onderwerpen de 'grondstof' is aangeleverd door auteurs van buiten de Redactie, hetgeen ook voor de eerdere delen van het Leerboek is geschied. In deel 3B heeft de Redactie een volledige, indrukwekkende lijst van deze contribuanten gepubliceerd. De door hen geconcipeerde teksten zijn door de Redactie onder eigen verantwoordelijkheid be- c.q. verwerkt, maar de uiteenlopende oorsprong van de 'grondstoffen' heeft natuurlijk invloed gehad op de 'produkten'.

De in subhoofdstuk 8.1 behandelde onderwerpen zijn hiervóór reeds genoemd. In de beschouwing over vakkundige oordeelsvorming en risico-analyse (paragraaf 8.1.1) wordt niet duidelijk waarom deze twee onderwerpen zijn gekoppeld, met name omdat een bij deze koppeling verwachte uiteenzetting over de vaststelling van toleranties ontbreekt. In het onderdeel over de risico-analyse wordt het begrip 'cijferanalyse' ingevuld met een aantal volstrekt ongelijksoortige begrippen als cijferbeoordeling, verbands- en totalencontrole en gebruik van normatieve gegevens, waardoor het 'cijferanalyse-*risico*' een nogal abstract begrip blijft. In het kader van de risico-analyse is het zinvol de verificatie-activiteiten van de accountant te onderscheiden in aselechte en gerichte deelwaarnemingen: bij deze laatste hoort het cijferanalyse-*risico*, hetgeen ertoe leidt dat 'cijferanalyse' het best omschreven kan worden als: cijferbeoordeling plus kritische deelwaarneming. De definitie van het Leerboek doet vermoeden dat men de 'procedure-driven' benadering, waartegen de risico-

analyse een reactie was (zie al. 8.1.140), toch niet kon loslaten. Overigens is de door de Redactie gekozen benadering wel in overeenstemming met Ontwerp-Richtlijn voor de Accountantscontrole 4.04 van het NIVRA.

De paragraaf wordt voorts ontsierd door een uitspraak die accountants vaak doen en die in het maatschappelijk verkeer absoluut niet wordt begrepen. In al. 8.1.171 staat: 'De doelstelling van de accountantscontrole is niet primair het ontdekken van onvolkomenheden, doch het vaststellen dat een verantwoording voldoet aan de eraan te stellen eisen.' Het accountantsberoep zou eindelijk de moed moeten hebben voor de stelling: 'Omdat de primaire doelstelling van de accountantscontrole is: het vaststellen dat een verantwoording voldoet aan de eraan te stellen eisen, is het de taak van de accountant onvolkomenheden van belang te ontdekken.'

Voor de paragraaf over de toepassing van partiële waarnemingen in de accountantscontrole (paragraaf 8.1.2) heeft schrijver dezes de 'grondstof' mogen aanleveren, hetgeen mij noopt tot een oordeelonthouding over het 'produkt'.

De paragraaf over simultaneïteit in de controle (paragraaf 8.1.3) is compact maar iets te abstract, met name over de selectie van te controleren elementen bij niet simultaan uit te voeren bestaanscontroles. Een koddig incident: in al. 8.1.301, waarin de auteurs hun klassieke achtergrond demonstreren met verwijzingen naar Griekse en Latijnse woorden, worden zij door de zetduivel gefrustreerd: het Latijn voor 'tegelijk' is niet 'simu' maar 'simul'.

De beschouwing over de organisatie van de controle-arbeid (paragraaf 8.1.4) is zeer helder, met name door de afzonderlijke beschouwingen over de verantwoordelijkheid van de vennoot, de medewerker, de controleleider en de assistent. Enigszins utopisch is de stelling dat 'ieder teamlid inzicht dient te hebben in de taken en verantwoordelijkheden van de medeteamleden' (al. 8.1.424), maar hieruit worden geen irreële conclusies getrokken.

Subhoofdstuk 8.2 behandelt de vraagstukken die automatisering voor de accountantscontrole oproepen. Deze zijn duidelijk en compact beschreven. Lof verdient vooral de evenwichtige wijze waarop de keuze tussen de systeemgerichte en de uitkomstgerichte controle-aanpak wordt besproken (al. 8.2.141). Behoudens paragraaf 8.2.8, een puur

informatieve paragraaf over de beoordeling van standaard-toepassingsprogrammatuur, lijkt mij de gehele stof van dit subhoofdstuk onmisbaar voor studenten.

In subhoofdstuk 8.3, getiteld: 'De accountant in specifieke situaties', komen aan de orde de openbare accountant bij kleinere huishoudingen, de interne accountant belast met de algemene controle en de accountantscontrole van overheidsorganen.

De beschouwing over de rol van de accountant bij kleinere huishoudingen (paragraaf 8.3.1) is nuttig, met name doordat gewezen wordt op het feit dat de leiding zowel belang kan hebben bij flattering als bij deflating van de jaarrekening (al. 8.3.116). De beschouwing over de adviesfunctie zou meer praktisch nut gehad hebben indien ook meer in concreto zou zijn aangegeven hoe het collisiegevaar, gesignaleerd in al. 8.3.140, kan worden vermeden.

De behandeling van het fungeren van de interne accountant (paragraaf 8.3.2) is nu eens niet beschreven vanuit de optiek van de openbare accountant, hetgeen ik als verfrissend heb ervaren. De samenwerking met de openbare accountant wordt wel behandeld, met inbegrip van hetgeen de openbare accountant te doen staat. Deze paragraaf lijkt mij voor studenten onontbeerlijk.

De paragraaf over de accountantscontrole van overheidsorganen (paragraaf 8.3.3) geeft – terecht – een zeer algemeen gehouden inleiding die niet meer omvat dan hetgeen tot de 'algemene ontwikkeling' van een niet bij de controle van overheidsorganen betrokken accountant is te rekenen.

Vanaf subhoofdstuk 8.4 vertonen de geselecteerde onderwerpen steeds minder onderlinge samenhang. In het navolgende worden zij kort besproken in de volgorde waarin zij in het boek zijn opgenomen.

In paragraaf 8.4.1 worden de 'niet in de balans op te nemen rechten en verplichtingen' (te onderscheiden van 'niet in de balans opgenomen verplichtingen') behandeld; dit betreft de zgn. moderne financiële instrumenten. Dit is een uiterst nuttige beschouwing, met name doordat deze zeer helder geschreven en van concrete voorbeelden voorzien is. Deze paragraaf verdient beslist een compliment.

De volgende paragraaf, over uitgebreid wissel- en chequeverkeer, is een goed voorbeeld van een beschrijving die alleen hoeft te worden geraad-

pleegd indien men hiermee in de praktijk wordt geconfronteerd, zij het dat het veelvuldig gebruik van gegarandeerde betaalcheques in Nederland daartoe wel aanleiding kan geven. Deze paragraaf is vooral waardevol doordat uit de accountantsopleiding het vak 'Organisatie en techniek van de handel' al geruime tijd is verdwenen, waardoor studenten daarvan vaak slechts een fragmentarische kennis hebben.

Het is jammer dat in paragraaf 8.4.3, betreffende onzekerheid over continuïteit, het ingangsmoment van de situatie van ernstige onzekerheid niet scherper gemarkeerd is als het moment waarop vaststaat dat een huishouding niet op eigen kracht zal kunnen voortbestaan. Ook de betekenis van de liquiditeitsprognose voor deze constatering had sterker onderstreept mogen zijn.

De titel van paragraaf 8.4.4, Gebruik van mededelingen van derden niet-accountants, is in zoverre misleidend dat voor alle andere mededelingen dan die van juridische adviseurs verwezen wordt naar andere delen van het boek dan wel naar Richtlijnen voor de Accountantscontrole. Belangrijk is wel, dat oude, doch nog steeds relevante publikaties over mededelingen van juridische adviseurs hier weer naar voren zijn gehaald, maar door de te algemeen geformuleerde titel van de paragraaf zullen zij bij raadpleging van het boek niet gemakkelijk worden gevonden.

In paragraaf 8.4.5, over uitgebreide rapportering, wordt voor het verslag ex art. 393 lid 4 BW de term 'accountantsverslag', en voor de management letter de term 'controlebrief' geïntroduceerd; te hopen is dat dit de standaardterminologie wordt. Deze paragraaf is zeer nuttig, maar behoort natuurlijk een andere plaats te hebben dan in de 'capita selecta'. Te betreuren is slechts dat in al. 8.4.523 wordt gesteld dat in het accountantsverslag alleen zaken 'van wezenlijk belang' worden vermeld; na de herziening van het verklaringstelsel is deze uitdrukking zo beladen, dat bij studenten verwarring moet worden gevreesd.

In de titel van paragraaf 8.4.6, Andere gepubliceerde gegevens dan de jaarrekening c.a., is laatstgenoemde afkorting (c.a.: cum annexis) ten onrechte opgenomen: de paragraaf bespreekt ook de bemoeienis van de accountant met het bestuursverslag en de overige gegevens. Deze paragraaf is overigens zeer bondig en duidelijk geschreven, en voor studenten onmisbaar.

In paragraaf 8.4.7 zijn enkele andere gebruikelijke taken van de accountant belast met de

algemene controle opgenomen, die onderling weinig verwantschap hebben. Deze zijn:

- controle van ter vergelijking opgenomen bedragen;
- controle of beoordeling van tussentijdse overzichten;
- beoordeling van de toereikendheid van schadeverzekeringen;
- beoordeling van de financieringsstructuur en van valuta-posities;
- onderzoek naar de naleving van bepaalde fiscale voorschriften.

Ten aanzien van tussentijdse overzichten wordt hier het in een eerder deel ingenomen standpunt herhaald dat bij te publiceren tussentijdse overzichten slechts een accountantsmededeling kan worden afgegeven indien zij zijn gecontroleerd; dit lijkt mij onnodig streng.

De in paragraaf 8.5.1 onder de titel Doelmatigheidsonderzoeken behandelde stof, omvat zeer algemeen gehouden inleidingen over operational audits bij ondernemingen en doelmatigheidsonderzoeken bij overheidsinstellingen. De beschouwing is beperkt tot de 'algemene ontwikkeling' van een accountant die niet beoogt met dergelijke opdrachten te worden belast.

Dit geldt niet voor paragraaf 8.5.2, over de samenstelling van jaarrekeningen. Hiervan zal iedere student kennis dienen te nemen, ook al wordt met name voor de te verrichten werkzaamheden verwezen naar Ontwerp-Richtlijn voor de Accountantscontrole 7.01 van het NIVRA. Het zou nuttig geweest zijn te wijzen op de bewaarplicht van de onderneming van aan de jaarrekening ten grondslag liggende opstellingen; in de praktijk worden deze vaak uitsluitend ten kantore van de accountant bewaard.

Van zeer groot nut, doch slechts in zeer zeldzame situaties, is paragraaf 8.5.3 over het van onwaarde verklaren van een accountantsverklaring, waarbij ik echter een verwijzing naar Meningsuiting 3 c.q. Richtlijn voor de Accountantscontrole 3.05 van het NIVRA heb gemist. Het lijkt mij niet zinvol deze paragraaf tot de verplichte examenstof te rekenen. Ditzelfde geldt voor de onderwerpen die behandeld zijn in de paragrafen 8.5.4 (teruggeven van opdrachten) en 8.5.5 (valsheid in geschriften).

De geheimhoudingsplicht is in paragraaf 8.5.6 (opnieuw) behandeld, thans met de nadruk op het verschoningsrecht en de meldingsplicht. Ten

aanzien van het verschoningsrecht valt de nadruk op de historische ontwikkeling; de behandeling zou helderder geweest zijn indien eerst over de strafrechtelijke aspecten en daarna over de civielrechtelijke facetten zou zijn gesproken. De gedeelten over de geheimhouding in belastingaangelegenheden en over de meldingsplicht zijn na de recente ontwikkelingen dienaangaande verouderd, hetgeen uiteraard de Redactie niet kan worden verweten.

De beschrijving van de historie en de organisatie van het accountantsberoep in Nederland in paragraaf 8.6.1. vangt aan met ontwikkelingen in het Babylonisch keizerrijk rond 3500 jaar voor Christus. Dit doet het ergste vrezzen, maar die vrees blijkt ongegrond. De beschrijving van de ontwikkelingen is puntig en beperkt zich tot hoofdlijnen; iemand die zich met de titel 'register-accountant' tooit of hoopt te tooien, behoort de inhoud van deze paragraaf tot zijn geestelijke bagage te rekenen.

Ook de beschrijving van internationale en enkele buitenlandse accountantsorganisaties in paragraaf 8.6.2 is beperkt tot het minimum, waarbij de beperkingen goed gekozen zijn.

In de allerlaatste paragraaf (paragraaf 8.6.3) wordt, na een korte nadere toelichting op de tuchtrechtspraak, een aantal uitspraken van de tuchtrechter besproken. Hoewel deze bloemlezing op zich belangwekkend is, zou het doel van het Leerboek beter bereikt zijn indien deze samenvattingen bij de desbetreffende onderdelen van de stof gegeven zouden zijn.

Met dit deel 3B is het Leerboek, althans in eerste druk, voltooid. Dat is een geweldige prestatie, te meer daar het voor het merendeel goed geschreven en nauwgezet verzorgd is. Vele deelonderwerpen worden in de vakliteratuur nergens beter behandeld. De vraag is echter: beantwoordt het geheel aan zijn doel?

In een bespreking van een eerder verschenen deel heb ik gezegd dat het Leerboek een standaardwerk beoogt te zijn. Die pretentie heeft de Redactie bij mijn weten nooit publiekelijk geuit. En terecht: een standaardwerk is het niet geworden, al ware het alleen al door de opname van 'capita selecta'; een standaardwerk behoort – althans naar mijn smaak – een allesomvattende systematische indeling van de onderwerpen te hebben. Men kan (nog) niet zeggen: 'wat Starre-

veld is voor het vak Bestuurlijke Informatieverzorging, is het Leerboek voor het vak Accountantscontrole'.

De Redactie heeft in zijn voorwoord bij dit deel 3B het voornemen geuit een herziene tweede druk uit te brengen. Misschien kan dan een standaardwerk ontstaan: er is voldoende 'grondstof'. Toch kan de veelheid van auteurs dit streven hinderen.

Een belangrijker vraag is: is het een leerboek geworden? Daartoe zou het in de eerste plaats geschikt moeten zijn voor accountancystudenten. Daaraan heb ik bij de bespreking van eerder verschenen delen twijfel geuit: de behandeling is lang niet altijd helder (bijv. industriële ondernemingen in deel 2B) en/of niet op studenten gericht (bijv. fusie en overname in deel 3A), en het bevat soms niet of nauwelijks gemotiveerde standpunten die niet algemeen worden gedeeld (bijv. zelfstandig balansonderzoek in deel 3A). Ten aanzien van de techniek van de accountantscontrole ervaar ik als groot bezwaar dat vaak vanuit de 'gereedschapeta- lage' wordt geredeneerd: men etaleert de oplossin-

gen (de 'controlemiddelen') en beschrijft welke deelproblemen men ermee te lijf kan, terwijl het (deel)probleem toch uitgangspunt zou moeten zijn. Hierin staat het Leerboek overigens niet alleen.

Andere en meer gedetailleerde bezwaren heb ik in besprekingen van de eerder verschenen delen geuit. Eén algemeen bezwaar tegen het gebruik als leerboek kan echter eerst met recht en reden na het verschijnen van het laatste deel worden gemaakt: het geheel is te dik; ruim 1300 pagina's is te veel voor een leerboek.

Er is nog een andere omstandigheid die lijkt te dwingen tot herbezinning op het voornemen een tweede, herziene druk uit te brengen: de wijziging van de Wet op de Registeraccountants in 1993. Daarbij is de structuur van de accountantsopleiding, althans van de laatste fase, drastisch veranderd: er komen een theoretisch en een praktisch accountantsexamen. Is het niet zinvol de inspanning te richten op een leerboek voor uitsluitend het nieuwe theoretische accountantsexamen? Daarmee zouden zowel studenten als docenten zeer gediend zijn.